

Ahmed Aličić

HISTORIOGRAFSKA LITERATURA KOJA SE ODNOSI NA HISTORIJU BOSNE I HERCEGOVINE U 19. STOLJEĆU

Pristupajući pripremi za ovaj skup imao sam u vidu da je već napravljen jedan sintetski prikaz literature o historiji Bosne i Hercegovine od strane Dušana Berića. Taj prikaz obuhvatio je period od 1980. do 1988. godine i objavljen je u Zborniku Matice srpske za istoriju, br. 37 za 1988. godinu. Ja nisam želio prepisivati taj prikaz, a nema ni potrebe za tim. Mislim da je dovoljno da uputim na njega, ali sa upozorenjem da su Berićeve ocjene pojedinih radova neprincipijelne, zapravo neobjektivne. Ovdje je svejedno da li je neke hvalio, a neke kudio. Zato će istraživači morati sami ocjenjivati radove koji su navedeni u spomenutom prikazu u slučaju da ih budu koristili. Prema tome, meni bi preostalo da prikazem literaturu nastalu u ovoj posljednjoj deceniji.

Kako je predmet moga istraživanja Bosna osmanskog perioda, a samo uslovno 19. stoljeće, kao neka uža specijalnost, meni bi preostalo da prikazem radove iz područja osmanistike.

Nažalost, moram reći da je ova posljednja decenija bila izrazito siromašna radovima iz te oblasti. Gotovo bi se moglo na prste nabrojati sve što je u tom periodu publicirano. Čini mi se da je isti takav slučaj i sa radovima koji bi se mogli označiti da predstavljaju opću historiju toga perioda.

U historiografskoj literaturi posljednjih desetak godina, pa i nešto više, primjećuju se težnje da se prave krupnija sintetska djela, a manje kraći radovi o pojedinim pitanjima. Osim toga, naglašena je nacionalna nota gotovo u svim radovima, bilo da su kraći prilozi ili krupnije monografije, bilo da su nastajali na tlu Bosne ili u njenom susjedstvu, ili pak negdje dalje u Evropi.

Što se mene tiče, ja danas neću analizirati ili prikazivati sve radove, jer mislim da to ne bi bilo prikladno. Ja ću spomenuti samo nekoliko radova koji se izravno i u cjelini odnose na Bosnu ili samo dotiču 19. stoljeće Bosne. Na prvom mjestu, to je djelo Milorada Ekmčića *Stvaranje Jugoslavije*. To je voluminozno djelo, pisano vještinom izvrsnog erudite i sa pretenzijama da bude ozbiljno, ali prema onome kako je autor prikazao Bosnu u 19. stoljeću ni na koji način ne

može izdržati naučnu kritiku. Gotovo bi se moglo reći da je taj period historije Bosne prikazao bez imalo naučničke odgovornosti, a to znači neozbiljno. O tome je Nenad Filipović već napisao jednu izvanrednu kritiku koja je objavljena u Prilozima za orijentalnu filologiju 1991. godine. Kritika je izrazito uravnotežena i vrlo argumentirano podložena. Nažalost, Mladi Filipović se nije upuštao u kritiku faktografskih propusta i netačnosti kojima uvelike obiluje ta knjiga. On se zadovoljio da ukaže na neka opća mjesta koja ni teoretski nisu održiva, što je posljedica Ekmečićevog ignoriranja relevantne osmanističke literature i u suštini nepoznavanja relevantne osmanske građe, a na drugoj strani služio se izrazito sumnjivim izvorima i literaturom manje vrijednosti. Što se mene tiče, potpuno prihvatam navedenu kritiku i dodajem da je sa stajališta faktografije knjiga potpuni promašaj, bar što se tiče historije Bosne u 19. stoljeću i pod osmanskom vlasti.

Sa osobitim zadovoljstvom ukazujem na jedno izrazito vrijedno djelo koje tretira historiju Bosne u 19. stoljeću. To je studija rahmetli Ibrahima Tepića *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*. Studija je izvukla sve što su navedeni izvori mogli pružiti, a treba znati da je Rusija toga doba bila značajan činilac svih događaja na Balkanu pa i u Bosni, iako se može reći da Bosna nije bila izravni interes Rusije. Imajući u vidu sva događanja u Bosni u periodu koji navedena studija tretira, a na koja je Rusija imala, bar posredno, uticaja, svakako u korist Srbije, a protiv Osmanskog carstva, ruski izvori imaju značaj i za historiju Bosne, pogotovu u interpretaciji u kojoj se strogo vodilo računa o naučnim uzusima. A takvo je djelo Ibrahima Tepića. Ono je popunilo jednu prazninu u historiografiji Bosne za navedeni period. Njegovu vrijednost ne umanjuje ni činjenica da se osjećaju natruhe ideologije kojoj je bila podložna historiografija vremena u kojem je djelo nastalo. Uostalom, takva je bila gotovo sva historiografija nastala poslije Drugog svjetskog rata.

Dalje želim ukazati na jednu seriju knjiga Galiba Šljive o Bosni u 19. stoljeću, zapravo s kraja 18. i u 19. stoljeću. (*Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Banjaluka 1985; *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka 1988; *Bosna i Hercegovina 1849-1853*, Banjaluka 1990; *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut 1998.). Knjige su uglavnom rađene na osnovu izvora austrijskih arhiva. Za te knjige se može reći da je njihova interpretacija ekstenzivna i konzervativna, a i metod kojim su pisane je izrazito zastario. Moglo bi se reći da se u tim knjigama pretače srpska ideja o historiji Bosne, što ne čudi s obzirom na vrijeme kada su nastale i pod čijim uticajem su nastajale. Zanimajući sve to, te knjige već sada predstavljaju puke izvore, sa obavezom ponovnog valoriziranja svih dokumenata koji su tu korišteni.

Neposredno pred agresiju na Bosnu i u toku rata nastalo je nekoliko spisa za koje bi se moglo reći da su prije esejistički prikazi povijesti Bosne nego

naučna historijska literatura. Ne mislim da će im ni kao takvim biti dug vijek u historiografiji Bosne.

Jedno kolektivno djelo koje također tretira i 19. stoljeće, a nastalo u ratu, vrijedi da se ovdje spomene. To je knjiga *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do 1990.* Imajući u vidu teška vremena u kojim je nastala, kao i učešće naših istaknutih historičara, njoj se ne bi moglo mnogo toga zamjeriti. Ima nekih priloga kojima tu nije bilo mjesta, ali valjda je to zbog vremena njenog nastajanja. Njena najveća vrijednost je u tome što se gotovo u svim priložima nastojalo očistiti historiju Bosne od idolčkih primjesa i što je na jednom mjestu dat ukupan presjek historije Bosne. Tu nije bilo izrzi h pokušaja redefimiranja pojedinih društvenih oja va ili procesa, što će svakako biti nužno u daljoj obradi historije Bosne. To je djelo nastalo na osnovu dotadašnjih rezultata historijske nauke. Nekada se ono doima i kao rezultat do kojih su došli sami autori - učesnici u toj knjizi istraživanja i da su izostavljeni neki značajni rezultati do kojih je historiografija bila došla. Nedostatak je što se i u njoj, zahvaljujući nekim radovima, ali, historija Bosne povezivala sa historijom Srbije ili eventualno Hrvatske. Činjenica je, međutim, da se historija Bosne razvijala i odvijala kao historija jedne samostalne zemlje, a njene veze sa navedenim državama su čisto međudržavni odnosi. Naravno, u nekim slučajevima ili nekim kraćim vremenskim razdobljima dolazilo je do agresivnih pothvata ovih zemalja prema susjedima, ali se time njihova historija ne preklapa, nego se samo dodiruje. To pogotovu vrijedi za Hrvatsku koja, kako se znade, nije ni postojala kao država od samog početka dvanaestoga stoljeća. Ako nije tako, onda se i Bosna pojavljuje kao država koja je nametala svoju vlast spomenutim zemljama. Sasvim je svejedno koliko je ta vlast bila konkretna i na koji se način provodila. Opće je poznato da je i eventualna vlast Srbije ili Hrvatske Bosni, bila privremena i da kao takva nije ključno određujuća za historiju Bosne.

Ne bi se moglo preći preko činjenice da se prije izvjesnog vremena u Bosni pojavila tzv. *Historija Bošnjaka* autora Mustafe Imamovića. Onak ođer zahvata 19. stoljeće. Ja nisam mogao odgonetnuti šta je bio cilj ove knjige, ali moram reći da je mećologija koja je primijenjena nenaučna metodologija. Već samim tim što joj je takav naslov, a zahvata period koji zahvata. Jer, u tom periodu, odnosno do austro-ugarske okupacije, ne postoji takva historija. U tom periodu postoji samo historija Bosne, a to znači da ne pokriva samo današnji bošnjački etnicum, odnosno Bošnjake islamske vjeroispovijedi. Nenaučan je i zbog toga što u svojoj bazičnoj ideji polazi od posljedica i njima objašnjava uzroke, a ne obrnuto. Ni to djelo ne može preživjeti duži period zbog činjenice da ne zadovoljava nijedan naučni kriterij. Teško je na ovom mjestu i ovom prigodom dati detaljan prikaz te knjige. Potrebna je opširnija rasprava o tome, jer knjiga posebno pati od baratanja nesigurnim činjenicama. Ono što ne može uopće izdržati naučnu kritiku jest stav Imamovića kako se bošnjački etnicum

oformio i oblikovao zahvaljujući prihvatanju islama od strane jednog dijela bosanskog stanovništva (str. 9). Imamović nije odgovorio na pitanje, što je suštinsko za historiju Bošnjaka, koji je narod živio u Bosni u vrijeme kralja Tvrtka kada u Bosni nije bilo islama. Jesu li živjeli Srbi i Hrvati u današnjem smislu riječi, ili samo katolici i pravoslavni? A ako je bilo i krstjana (bogumila) kojem su oni narodu pripadali? Nije valjda da treba iz toga zaključiti da su današnji Bošnjaci nastali od bogumila koji su prihvatili islam. Takvo nešto je krajnje zastarjelo i samo prolazi kod neupućenih. Imamović, kao historičar države i prava, bio je dužan da objasni koliku je ulogu u srednjem vijeku igrala država u oblikovanju etnicuma. Zar to nije bilo presuđujuće? To se najbolje vidi na razvoju srpskog naroda čija matična podloga u potpunom smislu nije, čak, ni slavenskog etničkog porijekla. Dakle, Imamović je pošao od stava Komunističke partije Jugoslavije prema muslimanima u Bosni 1943. godine, a nije pošao od historijskih fakata koji su neupitni. Pri ovakvim stvarima ne može se podlijegati dnevnopolitičkim trendovima. Historija Bošnjaka je ozbiljna stvar i samo joj tako treba pristupati. Po mome sudu, Imamović je načinio nasilan rez u historiji Bosne i njenoga naroda. Zašto, ja ne mogu odgovoriti.

Imamović je više nego blijedo prikazao 19. stoljeće, koje s druge strane ima osobit značaj za savremenu historiju Bosne i njenoga naroda. Mislim da Imamović nije u potpunosti, ili nije bar dovoljno, shvatio ovaj period ili ga je onako ovlaš prikazao prema onome što se već znalo u historiografiji bivše Jugoslavije. Otuda čitav niz materijalnih grešaka, uz nekonzistentnu interpretaciju. Nabrajati sve te greške gotovo da nema smisla.

Jednom drugom prilikom ja ću napisati širi prikaz ove knjige. Ne zato što je smatram važnom, nego zato što joj je, izgleda, bio cilj osvještavanje bošnjačkog naroda, a ona ide u suprotnom smjeru. Jer, Bošnjak iz nje ne može naučiti o sebi ništa novo i ništa pozitivno, što već do tada nisu o njemu napisali srpski i hrvatski historičari, a i neki muslimanski. Dakle, "Pleti kotac ko i otac".

Ima nekoliko mojih radova koji se odnose na 19. stoljeće historije Bosne. Dozvolite mi da kažem da bi bilo neukusno da ja ocjenjujem svoje radove. Uostalom, ko bi to još kritizirao samoga sebe. Kod mene su pokušaji da se na drugi i drugačiji način pristupa historiji Bosne osmanskog perioda pa i Bosne u cjelini. Sasvim sam uvjeren da ti radovi neće i ne mogu uživati kritičku saglasnost, ali možda iz kritike da izraste pozitivan rezultat. Mislim da će i biti tako. U svakom slučaju moji radovi koji se odnose na devetnaesto stoljeće Bosne su pokušaj da se na osnovu validne građe približi to značajno stoljeće historijskoj nauci Bosne i oni su najtemeljiti od svih dosadašnjih radova (*Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878.*, Sarajevo 1883; *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine.*, Sarajevo 1996.)

Ima još nekih radova koji samo dotiču Bosnu osmanskog perioda ili se po svojoj tematici naslanjaju na taj period, koji zavređuju spomen i koji imaju

nepobitnu vrijednost. Ja bih na ovom mjestu spomenuo samo dva djela Iljasa Hadžibegovića *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine* i djelo *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Oba ova djela predstavljaju nove doprinose historiografiji Bosne, a za istraživače osmanskog perioda vrlo je značajno što se u tim djelima tretiraju pitanja koja gotovo nikako nisu doticana u našoj nauci za taj period. Sama činjenica da je svoje radove mogao povezati i nasloniti na taj period, a pogotovu njegova rješenja privrednog života i gradova, su izuzetno važna za osmaniste, a naravno i za našu historiografiju.

To bi u najkraćem bilo stanje nauke o 19. stoljeću Bosne. Nije teško zaključiti da je to stanje nezadovoljavajuće. Devetnaesto stoljeće po društvenim procesima koji su se dešavali predstavlja za Bosnu i bosanskog čovjeka najznačajniji period u njegovoj historiji. Iz tih procesa se porodila novija povijest Bosne i njenih naroda. Zapravo, u tom stoljeću je udarena osnova za novija vremena koja se još ne mogu nazvati historijom u suštinskom smislu. Ali je odavno poznato da je taj period historije Bosne najmanje i najslabije obraden. Prosto je neshvatljivo koliko istraživači bježe od toga perioda. Možda se mogu naći opravdani razlozi za to. Mislimo da nacionalne historiografije Srba, prije svega, pa onda i Hrvata, taj period, baš kao i period srednjeg vijeka, pokušavaju mistificirati nacionalnim ideologijama i nacionalnim oslobodilačkim pokretima koji im prekrivaju Bosnu, pa svako ozbiljno bavljenje tim periodom gotovo sigurno bi bilo dočekano na nož. Ali su nužne historijske naučne istine koje će objasniti taj period historije Bosne. Ima još razloga za to. Za 19. stoljeće najmanje je izdato arhivske grade, osobito one osmanskog porijekla, pa su uvjeti za bolje rezultate slabi. Mislim da pred našom historiografijom stoji ozbiljan zadatak da se pozabavi ovim periodom, a prije svega demografskim promjenama ili prilikama u tom periodu, što je od izuzetnog značaja za objektivno sagledavanje identiteta Bosne sa svih aspekata, etničkih, religijskih, ekonomskih. Iako je poznato da su npr. svojinski odnosi u Bosni prikazivani naučno sasvim neutemeljeno. Osmanske reforme i njihove posljedice u Bosni, mislim da su potpuno nepoznate u našoj historiografiji. Spoljnopolitičke prilike u kojima se nalazila Bosna, uglavnom su jednostrano prikazivane. Mi danas ne znamo kakve je stvarne rezultate ostvarivala ideologizirana politika naših susjeda u Bosni. Treba tačno razlučiti šta je rezultat interesa velikih sila, a šta rezultat propagande našeg susjedstva. Današnja saznanja da u suštini nijedan pokret podstican od naših susjeda nije rezultirao pozitivnim ishodom. Mi zapravo još ne znamo šta je to što se u Bosni dešavalo uopće u tom periodu. Pogotovu ne znamo koji su se procesi odvijali u okvirima osmanskog sistema i šta su oni generirali. Konačno, agrarno pitanje u Bosni toga vremena je apsolutno nefačno interpretirano i prikazivano. Uopće se ne zna da je i to bio proces započet mnogo prije ovoga vremena, a u ovom vremenu doveden do kraja. To je sve imalo

neugodne posljedice u Bosni i danas ih ima. Konačno, izuzetno je važno prikazati reforme i rezultate tih reforama u Bosni, jer bi to pokazalo da je Bosna u tom stoljeću bila duboko zagazila u civilno-gradansko društvo i po organizaciji društva i po institucijama vlasti. Dakle, nije bila tamni vilajet. Svakako, to je proces koji se ne završava za godinu ili nekoliko godina. On traje dugo, čak i tamo gdje su promjene vršene silom revolucije.

Summary

THE HISTORIOGRAPHY LITERATURE RELATING TO THE HISTORY OF BOSNIA-HERZEGOVINA IN THE NINETEENTH CENTURY

The author draws the attention to the synthetic review on literature on history of Bosnia-Herzegovina, the period 1980-1988 (Zbornik Matice srpske, 37/1988) and states that many papers on the nineteenth century history were not published in the course of the last years. Prior to all others in the report was mentioned Milorad Ekmečić's: *CREATION OF YUGOSLAVIA*. The author agreed with Nenad Filipović's critique (POF/1991). As an exceptionally good work is the study by Ibrahim Tepić: *BOSNIA-HERZEGOVINA IN RUSSIAN SOURCES*, while the series of books by Galib Šljivo and *HISTORY OF THE BOSNIAKS* by Mustafa Imamović, in author's opinion have a lot of failures. Also were quoted the following works: *BOSNIA-HERZEGOVINA FROM THE ANCIENT TIME TO 1990* (by a group of authors), *THE ORIGINES OF THE WORKER'S CLASS IN BOSNIA-HERZEGOVINA AND ITS DEVELOPMENT TO 1914*, *THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN TOWNS AT THE TURN OF THE NINETEENTH CENTURY* by Ilija Hadžibegović. To mention two works by the author of this paper (*THE ORGANIZATION OF THE BOSNIAN EYALET, 1789-1878*, Sarajevo, 1983), *THE MOVEMENT FOR THE AUTONOMY OF BOSNIA, 1831-1832*, Sarajevo 1996). According to the author this would be the position of the historiography on the nineteenth century Bosnia-Herzegovina.